

Jogi melléklet

Külgazdaság, LXV. évf., 2021. július–augusztus (120–134. o.)

A force majeure esemény mint mentesülési lehetőség

CSEKŐ KATALIN*

Az előre nem látható, elháríthatatlan, objektív külső körülmény, azaz az ún. force majeure mentesítheti a teljesítésben megakadályozott vállalatot szerződésszegésének jogkövetkezményei alól. A Covid-19-járvány globális kiterjedésű korlátozó intézkedései – mint például a légi szállítás leállítása, a határzárak, vagy a különleges engedélyeztetési eljárások bevezetése – jelentős veszteségeket okoztak a nemzetközi ellátási láncok működésében. A cikk a force majeure okokra hivatkozva törölt megrendelésekből vagy késedelmes szállításokból eredő felelősség kérdését gyakorlati szakemberek számára és az ő nézőpontjukból elemzi. A cikk célja, hogy a bemutatott pereset tanulságai, valamint a magyar vállalkozók körében végzett kérdőíves felmérés eredményei segítségével érzékeltesse a force majeure jogelv és szerződéses kikötés, valamint nemzeti szabályozás alkalmazásának lehetőségét és komplexitását.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: K220, F190.

Kulcsszavak: Force majeure, hardship, szerződésszegés, mentesülés.

* Csekő Katalin dékán, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem, Külkereskedelmi Kar.
E-mail: cseko.katalin@uni-bge.hu

A kézirat első változata 2021. április 16-án érkezett szerkesztőségünkbe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.7-8.120>

Abstract

The force majeure event as an exemption opportunity

KATALIN CSEKŐ

An unforeseeable, unavoidable, objective external event, the so-called force majeure situation might exempt non-performing companies to pay compensation for violation of their contractual duties. The restrictive measures of Covid-19 epidemics such as air transportation prohibition, borders closure or extraordinary licensing have resulted in significant losses in operation of global supply chains. The article aims to examine the liability issues caused by the delayed or deleted deliveries referring to force majeure from the business professionals' point of view. Based upon the lessons of the presented litigation and the results of the questionnaires addressed to Hungarian enterprises, the article aims to point to the complexity and difficulty of force majeure principle, contractual clause, and national regulation.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: K220, F190.

Keywords: Force majeure, hardship, breach of contract, exemption from duties.

Bevezetés

A nemzetközi kereskedelemben a szerződéskötési és teljesítési folyamat idő- és költségigényét jelentősen csökkenti, ha a felek a jövőbeni kockázatok megosztására nézve explicit szabályokat fogalmaznak meg. A kereskedők e törekvése ellenére sem lehetséges azonban, hogy az ún. előre nem látható kockázatokat teljeskörűen modellezzék, és azokra nézve részletes és egyedi szabályokat dolgozzanak ki. Amikor egy ún. force majeure-nek minősíthető helyzet bekövetkezik, akkor az objektív külső körülmény miatt hátráltatott vállalat a szerződés „lehetetlenülésére” hivatkozva egyrészt nem köteles „befejezni” a megszakadt teljesítést (például a szállítást vagy a fizetést), másrészt mentesülhet az általa okozott károk megfizetése alól. Azok az alapelvek, amelyek a kialakult helyzet igazságos és mindkét fél méltányolandó érdekeit figyelembe vevő rendezéséhez segítségül hívhatók, az elmúlt évszázadok nemzetközi kereskedelmi gyakorlatában alakultak ki. E normák és a rájuk épülő nemzetközi és nemzeti szabályok központi kérdése, hogy a szerződés megsérült egyensúlya helyreállítható-e, illetve szabad-e kikényszeríteni a szerződéses vállalásokat.

A Covid-19 globális járvány alatt bevezetett tilalmak, karanténok és a hosszú hónapokig tartó „ideiglenes” hatósági korlátozások hatása kettős volt:

- egyrészt a pillanatonként változó, irreális árak, fizetési és egyéb feltételek szétzilálták a szerződéskötések tradicionális rendjét,

- másrészt sérüléseket szenvedett a „pacta sunt servanda” alapelve is, miután számos vállalat a force majeure jogintézményt mint egy tetszőlegesen alkalmazható problémamegoldó módszert akarta használni.

A válság csendesedésével és megszűnésével a vállalatok várhatóan számba veszik a keletkezett veszteségeiket és értékelik a szerződéses partnereik válság alatt tanúsított magatartását is.

A force majeure, amely az elmúlt hetekben a szakmai érdeklődés középpontjába került, így válik lényeges pénzügyi, jogi és szállítómínősítési kérdéssé. Vélelmezni lehet, hogy azok a vállalatok, amelyek kényszerűen elszenvedték a nemteljesítések következményeit, meg fogják vizsgálni, hogy a „lehetetlenülésre” való hivatkozás jogszerű vagy önkényes volt-e, és intézkedéseiket ennek megfelelően fogják kialakítani. Bár a force majeure ok látszólag egyértelmű és egyszerű, bizonyítása mégis négy egymással összefüggő feltétel egyidejű teljesülésétől függ, mely igazolási folyamat egyes lépéseit a cikk az alábbi esettanulmány alapján mutatja be.

A pereset tényállása

1952-ben született döntés abban a perben, amely kiváló példát nyújt a force majeure jogintézmény lényegi elemeire és az ún. hardship eseménytől való elhatárolásának szükségességére.¹ A per felperese a Brauer & Co. eladó, aki a James Clark vállalattal kötött nemzetközi adásvételi szerződést. A felek az egyedi megállapodásukba a szakmai szövetségük² általános szerződéses feltételeit is belefoglalták, mely a vitarendezési és megszüntetési eljárás mellett a rendkívüli helyzetekre nézve is tartalmazott kikötést. Az adásvétel tárgyát különféle, összesen 180 tonna Bahia típusú pálmafa rostanyag képezte, mely áruk leszállítását a Brauer cég GBP 118–163 CIF London³ eladási áron vállalta. Az árukat – az elérhető hajóraktér-kapacitás függvényében – „Salvador/Bahia/Brazil” kikötőből kellett elfuvaroztatni az

¹ A szerző a számos per közül éppen a komplexitása miatt választotta ezt a jogvitát.

² A perben a Seed, Oil, Cake & General Produce Associationról van szó, amely mára részben a GAFTA, részben a FOSFA szövetségek részévé vált. A nemzetközi kereskedelemben a kereskedők költség- és időhatékonysági szempontból gyakran használják szakmai szövetségeik modellszerződéseit, amelyek rendelkezést tartalmaznak a force majeure események bekövetkezésére is.

³ Cost, Insurance and Freight = azaz leszállítva és biztosítás megfizetve a rendeltetési kikötőig; az egyik legrégebbi kockázat- és költségfelosztási típusszerződés, amely a nemzetközi Incoterms szokványban CIF fuvarparitásként szerepel. A per az Incoterms elődjének is tekinthető angol modellszerződésre utal, amelyben az eladó akkor teljesít, ha az áruk az indulási kikötőben elhelyezésre kerültek az árut szállító hajó hajótestében.

1951 februárjától júliusáig terjedő időszakban, ütemezett részszállításokkal. A különleges, nem várt helyzetekről szóló záradék úgy rendelkezett, hogy ha „a szállítást exporttilalom, forradalom, zendülés, sztrájk, kizárás, blokádnak, ellenséges cselekmények, force majeure megakadályozná vagy késleltetné, akkor a feladó Brauer cég jogosulttá válik arra, hogy ezen okra vagy okokra hivatkozva meghosszabbítsa a szállítás szerződött határidejét, amely hosszabbítás azonban nem lépheti túl az egy hónapot. Amennyiben a fenti feltételek mellett a szállítás nem teljesíthető az eredeti szerződés lejártát követő egy hónapon belül, akkor a szerződés a nem teljesített mennyiségre nézve megszűntnek tekintendő.” A felek a szövetség modellszerződését a következő rendelkezéssel is kiegészítették: „Bármely fuvardíjváltozás a vevő költsége. A szerződés a brazil exportengedélynek alávetett. Bármely vámtétel megfizetése a vevő kötelezettsége.” A szerződés megkötését követően a Bank of Brazil egy olyan rendelkezést léptetett életbe, amelyben az exportengedély kiadását egy minimumártól (GBP 135–168/tonna) tette függővé. Ez a kötelező legkisebb exportár-előírás a Brauer cég adásvételi ügyletét gazdaságilag „ellehetetlenítette”. Az eladó force majeure oknak tekintette a brazil nemzeti bank döntését, és erre tekintettel bejelentette a szerződés megszűnését. Az eset alapvető kérdése, hogy egy hatósági intézkedés elégséges indokkal szolgálhat-e a force majeure jogintézmény alkalmazására, és ezáltal a szerződéses kötelezettségek alóli mentesülésre.⁴

Mielőtt az eljáró fellebbviteli bíró megvizsgálta volna, hogy a force majeure jogintézmény alkalmazhatóságához szükséges négy feltétel teljesül-e, a peres felek álláspontját három konkrét ügyspecifikus szempontból vizsgálta:

- az eladó kockázati vagy érdekkörébe tartozott-e az exportengedély beszerzése,
- az exportengedély kiváltása ténylegesen lehetetlenné vált-e, és ez a körülmény megszüntette-e az eladó teljesítőképességét, és végezetül
- a szerződés megkötésének időpontjában az eladó számolhatott-e az exportengedélyezési eljárás változásával mint kockázati tényezővel (Translex, 2021).

A bírói döntés teljes körű megértéséhez először a force majeure⁵ vagy vis maior fogalom definiálására van szükség.

⁴ Irányadóul szolgálhat a *Macromex Srl v. Globex International Inc.*-nek 2007. 12. 12-én az American Arbitration Association előtt lezárult ügye, amely a Bécsi Vételi Egyezmény honlapján olvasható.

⁵ „...a forrásokban gyakran találkozunk a casus maior vagy vis maior kifejezéssel. Ilyenek bizonyos természeti csapások: földrengés, árvíz, hajótörés, állat elpusztulása, de ilyennek tekintik a rómaiak az olyan emberi megmozdulásokat is, amelyek ellenállhatatlanok, elemi erővel hatnak, mint például a háború, a forradalom, a rablóbanda támadása, stb. Ezek az események abszolút jellegűek. Nem az egyes személyhez viszonyítjuk, hogy az illető tud-e ellenük védekezni, hanem azt nézzük, hogy akadna-e egyáltalán olyan ember, aki az adott eseményt el tudná hárítani” (Brósz-Pólay, 1991:351).

A force majeure fogalma és típusai

A force majeure kifejezés olyan rendkívüli eseményre utal, amelyben a szerződés teljesítése megszakad, lehetetlenné válik. „Ez olyan erőt, eseményt jelent, amelynek egyetlen ember sem tud ellenállni, amelyet senki sem tud elhárítani.” (Brósz-Pólay, 1991:351)

Olyan abszolút, elháríthatatlan külső tényező megjelenését mutatja, amely lehetetlenné teszi egy termék gyártását, egy adott áruküldemény leszállítását vagy átvételét. Amikor egy szerződés teljesítése lehetetlenné válik, akkor olyan körülmények jönnek létre, amelyek lényegesen különböznek attól, amelyben és amelyre nézve a szerződés létrejött. Lényeges elemként említendő, hogy az adott helyzet kialakulásában a nem teljesítő felet nem terheli sem mulasztás, sem hibázás, sem vétkes magatartás. Lord Radcliffe bíró ezt a helyzetet⁶ a következő mondatban sűrítette össze: „It was not this that I promised to do.”⁷

A teljesítés elmaradása szerződésszegés. Nem vitatott, hogy a nemteljesítés következményeiért vállalni kell a felelősséget. A kereskedelemben részt vevő vállalatok mégis úgy érzik, hogy egy force majeure eseménynél nem lenne méltányos, ha anyagi és jogi kompenzációt kellene nyújtaniuk egy olyan körülmény miatt, amelyre nem volt ráhatásuk és amely „tőlük függetlenül” következett be. Miután a kereskedők számára nem ismeretlenek ezek a válságos helyzetek, így részletes magatartási szabályokat dolgoztak ki a kezelésükre, és szerződéseiket – a követendő eljárásra vonatkozó – záradékokkal látták el.⁸

Évezredek óta tipikus force majeure eseménynek tekintendők⁹ a természeti jelenségek, mint például a tengeri viharok, földrengések, hurrikánok vagy a tájfun, tornádó, vulkánkitörés, cunami, árvíz, szokatlanul súlyos időjárás, földcsuszamlás,

⁶ „Frustration occurs whenever the law recognises that without default of either party a contractual obligation has become incapable of being performed because the circumstances in which performance is called for would render it a thing radically different from that which was undertaken by the contract. Non haec in foedera veni. It was not this that I promised to do.... that special importance is necessarily attached to the occurrence of any unexpected event that, as it were, changes the face of things. But, even so, it is not hardship or inconvenience or material loss itself which calls the principle of frustration into play. There must be as well such a change in the significance of the obligation that the thing undertaken would, if performed, be a different thing from that contracted for.” Davis Contractors Ltd. v Fareham U.D.C. per.

⁷ „Ez már nem az (a helyzet, kötelezettség vagy feladat), amelynek végrehajtására ígéretet tettem.”

⁸ Lásd például a GAFTA 100 modellszerződését. „Sellers shall not be responsible for delay in shipment of the goods, or any part thereof occasioned by any Act of God, strike, lockout, riot or civil commotion, combination of workmen, breakdown of machinery, fire, or unforeseeable and unavoidable impediment to navigation, or any cause comprehended in the term »force majeure«.”

⁹ A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara, az ICC Force Majeure Clause 2003 kiadványa.

hóvihar, villámlás, tűz, szárazság, illetve idetartoznak a járványok (*epidemics*), a pestis és az ún. „act of God” is. Ezek mindegyike ténylegesen olyan esemény, amelyre az embernek nincs ráhatása és amely kívül esik ellenőrzési körén, a fölött álló történés vagy körülmény.

A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (International Chamber of Commerce, ICC) a 2003. évi kiadványában további hat csoportot is nevesít (lásd az alábbi felsorolást). A 2020 márciusában – a Covid-19-járvány hatására – közzétett új kiadványában, az ún. „Long Form ICC Force Majeure Clause” (továbbiakban „Záradék”) bevezeti az ún. „Presumed Force Majeure Event”¹⁰ kifejezést is, amelyhez a következő magyarázatot fűzi: „[e]llenkező bizonyítás hiányában [az akadályoztatott] félt érintő alábbi események esetében feltételezhető, hogy ezek kielégítik ezen »Záradék« 1. pontjában foglalt a) és b) feltételeket, és az érintett félnek csak a c) pontban rögzített feltétel teljesülését kell bizonyítania” (ICC, 2020).

Az ICC force majeure definíciójának a) pontja szerint olyan akadályról van szó, amely az [érintett fél] észszerű ellenőrzése fölött áll, és a b) pont alapján [ez az érintett fél] a szerződéskötés időpontjában ezt az akadályt észszerűen eljárva nem láthatta előre.

A c) pont rögzíti azt a kritériumot, mely szerint a szóban forgó akadály hatásai észszerű eljárás mellett sem voltak elkerülhetők vagy leküzdhetők [az érintett fél számára].

Az ICC force majeure eseményként nevesíti:

- a háborút és a háborús cselekményeket, az idegen ellenséges erők invázióját, a kiterjedt katonai mozgósítást, stb.,
- a polgárháborút, a felkelést, a lázadást, a forradalmat, a terrorista akciót és a szabotázszt,
- a valuta- és a kereskedelmi korlátozásokat, az embargót és a szankciókat,
- hatósági intézkedéseket, bármely törvénynek vagy kormányrendeletnek való megfelelést, az államosítást, a kisajátítást, a kötelező beszolgáltatást stb.,
- a robbanást, a tüzet, valamely gyár vagy üzemi berendezés megsemmisülését, a szállítási (transzport), a telekommunikációs, az információs és az energia-hálózatok tartós leállítását, továbbá
- az általános munkaügyi zavargásokat, mint például a bojkottot, a sztrájkot, a munkalassítást, a gyárak és üzemek elfoglalását is.

¹⁰ Feltételezett force majeure esemény.

Az ICC 2020. évi kiadványa szerint az ún. hagyományos értelmezésű *force majeure* eseménynél az érintett fél köteles bizonyítani a)–c) pontban rögzített feltételek meglétét, míg az ún. „feltételezett *force majeure*” eseményeknél az a) és b) pontok teljesülését vélemezni kell, és ezt az érintett félnek nem kell bizonyítania, miközben a c) pont feltételének teljesülésére bizonyítási kötelezettsége áll fenn. Ha a nemteljesítés miatt sérelmet szenvedett fél nem ért egyet az a) és b) pontban foglaltak „nyilvánvalóságával”, akkor rá hárul az ellenkező állításának, véleményének bizonyítási terhe (ICC, 2020).

Az ICC által bevezetett új kategória vélhetően sok vitát fog generálni, és bevezetését hosszabb előkészítő munkának és mélyebb mérlegelésnek kellett volna megelőznie.

A *force majeure* elhatárolása a *hardship*től

Ha egy vállalatot – nemzetközi szerződésének teljesítésében – elháríthatatlan, külső erőhatalom gátolja, akkor egyidejűleg négy kérdés is felmerül:

1. Milyen időtartamig áll fenn ez az akadály; ideiglenesnek vagy véglegesnek lehet-e tekinteni a kialakult helyzetet,
2. milyen mértékben mentesülhet az adott vállalat a vállalt kötelezettségei alól,
3. tekintheti-e a szerződését automatikusan megszűntnek, illetve
4. köteles-e kárenyhítő intézkedések megtételére?

1. kérdés: Az elháríthatatlan, ellenőrzési körön kívül álló, külső körülmény esetében különbséget kell tenni a *force majeure* és az ún. *hardship* (nehézség) esemény között.

Hardship minden olyan helyzet, amelyben a teljesítés lehetősége csak időlegesen szűnik meg, vagy válik különösen terhessé, miközben maga a teljesítőképesség fennmarad. Ilyenkor a felek a szerződés újratárgyalására kötelezettek. Az UNIDROIT 2010-ben közzétett, a kereskedelmi szerződések alapelveit (feltételeit) összegző kiadványának 6.2.2. cikkelyében a következő definíciót alkotta: „[h]ardship-ről van szó azokban a helyzetekben, amikor az események bekövetkezése lényegileg változtatja meg a szerződés egyensúlyát, vagy azért, mert az egyik fél teljesítésének költségei megemelkedtek, vagy azért, mert az az érték, amelyet a fél a teljesítéséért kap, jelentősen lecsökkent és

- a) az események azt követően keletkeztek vagy váltak ismertté a hátránnyal érintett fél számára, hogy a szerződést megkötésre került;

- b) az eseményeket a fél észszerűen eljárva nem vehette figyelembe a szerződés megkötésének időpontjában;
- c) az események a hátránnyal érintett fél ellenőrzésén kívül állnak;
- d) az események kockázatait az érintett fél nem szándékozta felvállalni” (UNIDROIT, 2010).

Az UNIDROIT a kereskedelmi szerződések paragrafusaihoz fűzött magyarázatában kiemeli, hogy a hardshipnek csak akkor van jogi relevanciája, ha a szolgáltatás még teljesítendő. Ha a teljesítés megtörtént, utólag már nem lehet segítségül hívni a hardship nyújtotta költség-, ár-, illetve egyéb szerződéses feltétel újratárgyalásának lehetőségét. Részleges teljesítéskor a fennmaradó részre nézve a hardship szabályai továbbra is alkalmazhatók.

Az ICC 2020 márciusában a hardship körülmények értelmezésére nézve is átdolgozta az általa ajánlott szerződéses záradékot. Bevezetőjében felhívja a figyelmet arra, hogy a hardship nemzeti szabályozásában jelentős eltérések mutatkoznak mind a tényállás megállapítása, mind a jogkövetkezmények meghatározásának kérdésében. Az ICC „Hardship Clause” szabályai szerint, amennyiben a szerződéses kötelezettségek folyamatos teljesítése túlzott mértékben válik terhessé a hátránnyal érintett fél számára, akkor nemcsak ezt a tényt (jelentős hátrányt) kell bizonyítania, de mindazokat az előfeltételeket is, amelyeket az UNIDROIT szabályai rögzítettek.

Arra az esetre, ha a felek nem tudnak megegyezni az új szerződéses jogokban, illetve kötelezettségekben, akkor az ICC az alábbi három lehetséges megoldást kínálja:

- i. a hátránnyal érintett félnek legyen joga a szerződés megszüntetését kezdeményezni, de ne fordulhasson sem választott, sem rendes bírósághoz a szerződés feltételeinek bírói döntéssel való megváltoztatása céljából, illetve
- ii. a szerződés egyensúlyának helyreállítását vagy a szerződés megszüntetését a hátránnyal érintett fél rendes vagy választott bírósági eljárásban kezdeményezhesse. Ez utóbbi megoldás illeszkedik a legjobban az UNIDROIT elveihez, illetve a nemzeti jog előírásaihoz;
- iii. bármelyik félnek legyen joga a rendes vagy választott bíróságnál a szerződés megszüntetését kérni (ICC, 2020).

2. kérdés: A mentesülés lehetőségére adandó válasz a nemzetközi kereskedelem két – évszázadok óta létező – jogelvéből, illetve magatartási szabályából vezethető le. Először az elvárt szaktudás követelményét kell megemlíteni. A kereskedőktől és a teljesítésbe bevont személyektől (például a fuvarozóktól) elvárt, hogy az adott

ügyletkez szükséges szakértelemmel és jártassággal rendelkezzenek, amely az ügy-
 lettel összefüggő kockázatok és lehetséges veszélyhelyzetek beható ismeretét, illetve
 beárazási képességét is jelenti. Egyidejűleg az is megkövetelt tőlük, hogy már a szer-
 ződés megkötésekor csökkentsék, illetve felosszák egymás között ezeket a veszély-
 forrásokat, és megfelelő intézkedésekkel mérsékeljék a lehetséges károkat. A szerző-
 dések a megkövetelt szaktudás követelményét jellemzően nem jelenítik meg tételes
 rendelkezésekben, miközben azok implicit szabályként, a „háttérben meghúzódva”
 mégis hatással vannak a felek felelősségére.

A force majeure négy konjunktív feltétele

Az elvárt szaktudás teljessége vagy hiánya a force majeure esemény feltételei-
 nek bizonyításakor játszik lényeges szerepet.

A force majeure jogintézmény alkalmazásának *első feltétele* szerint mentesülhet
 a vállalat, ha bizonyítja, hogy sem maga az esemény, sem annak konzekvenciái nem
 voltak előre láthatóak a szerződés megkötésének idején, és a vállalatnál nem is volt
 elvárható, hogy ilyen lehetséges körülményről tudomással bírjon. (Az ún. előrelát-
 hatósági feltétel.)

A mentesüléshez szükséges *első (előreláthatósági) és második (el nem hárítha-
 tósági) feltételt* az Egyesült Nemzetek Egyezménye az Áruk Nemzetközi Adásvételi
 Szerződéseiről (Bécsi Vételi Konvenció) a 79. cikkelyében így fogalmazza meg:
 „[n]em tehető felelőssé a fél valamely kötelezettségének elmulasztásáért, ha bizo-
 nyítja, hogy azt olyan akadály okozta, amelyet el nem háríthatott, s ésszerűen az
 sem volt elvárható tőle, hogy a szerződéskötés idején ezzel az akadállyal számoljon,
 azt elhárítsa vagy következményeinek elejét vegye.”

A Bécsi Vételi Egyezmény magyar fordítása több helyen is pontatlan, amire
 dr. Sándor Tamás mutat rá a Nemzetközi Adásvétel (1990) című könyvében. „Sem az
 angol, sem a francia szövegben nincs szó el nem hárítható akadályról. Az angol szö-
 veg olyan akadályról beszél, amely kívül esik a fél ellenőrzési körén (»impediment
 beyond his control«), a francia szöveg pedig olyan akadályról, amely független a
 fél akarától (»empêchement indépendant de sa volonté«). A német fordítás a fél
 befolyásán kívül eső akadályról (»außerhalb ihres Einflussbereichs liegenden
 Hinderungsgrund«)” (Sándor, 1990:296).

Ezek az eltérések nehezítik a magyar jogszabály helyes értelmezését, illetve
 alkalmazását, miután a magyar fordításból a force majeure két lényeges eleme is
 kimaradt: egyrészt az „ellenőrzési vagy érdekkörön kívüli esemény” kitétel, másrészt

az a feltétel, hogy az adott körülménynek függetlennek kell lennie az érintett fél befolyásától, akaratától. Mindez különösen fontos export- vagy importtilalmak, engedélyezési eljárások bevezetésekor, illetve az ún. gazdasági lehetetlenülés bekövetkeztekor, amely az „üzlet alapját” (lásd BGB § 313.), illetve a „szerződés alapvető feltételezését” (lásd UCC § 2–615.) szünteti meg. „A gazdasági lehetetlenülés nem azt jelenti, hogy a fél által hivatkozott akadályok gazdasági természetűek (például az eladott termék előállításához szükséges nyersanyagforrások kiaknázásának gazdasági okból történő leállása), mert ez az általános szabályok szerint mérlegelhető és eldönthető, hanem azt, hogy a piaci vagy egyéb gazdasági viszonyok oly mértékben változnak, hogy a szerződés teljesítése a kötelezett számára anyagilag elviselhetetlen terhet jelent” (Sándor, 1990:299). Mindez azonban csak akkor tekinthető kimentési lehetőségnek, ha az adott ok, esemény (például árrobbanás, anyagihiány) a szerződésszegésben lévő fél „ellenőrzési körén” kívül következik be, feltéve hogy erről a körülményről az adott fél a szerződéskötéskor nem tudott, vagy az észszerűség és az elvárt szakmai tudás kritériumát figyelembe véve nem kellett tudnia.

Az Egyezmény 79. cikkelyének 5. bekezdése szerint „a kimentés csak a kár megtérítésére vonatkozik, de a jogosult egyéb igényei továbbra is fennmaradnak. Kimentés esetén is elállhat a jogosult a szerződéstől. [...] Az 5. bekezdéssel kapcsolatban mégis felmerül két probléma. Az egyik a kártérítés alóli kimentés és a teljesítési igény kapcsolata, a másik a kötbér problémája” (Sándor, 1990:302). Mindezek alapján az érzékelhető, hogy az Egyezmény nem választja el egymástól a force majeure és a hardship problémáját, így e két különböző helyzet megítéléséhez a nemzeti szabályozásokat célszerű segítségül hívni.

Az Egyesült Államok Kereskedelmi Törvénykönyve olyan véletlen eseményként definiálja a force majeure-t, melynek – „jóhiszemű eljárás melletti és bármely külföldi vagy belföldi kormányzati intézkedés, utasítás figyelembevételével történő – »be nem következése « volt a szerződés alapfeltételezése.”¹¹ Tekintve a globális ellátási láncokban jelentős szerepet játszó egyesült államokbeli vállalatokat, külön figyelmet érdemel a „kormányzati intézkedés” nevesítése, ami összhangban áll az ICC korábban ismertetett force majeure tipológiájával is.

¹¹ UCC § 2–615.: „Delay in delivery or non-delivery in whole or in part by a seller who complies with paragraphs (b) and (c) is not a breach of his duty under a contract for sale if performance as agreed has been made impracticable by the occurrence of a contingency the non-occurrence of which was a basic assumption on which the contract was made or by compliance in good faith with any applicable foreign or domestic governmental regulation or order whether or not it later proves to be invalid.

A német polgári törvénykönyv szerint,¹² ha a felek az adott körülményt ismerték volna, akkor nem kötöttek volna szerződést, vagy azt egészen más tartalommal hozták volna létre. A fent idézett jogszabályi rendelkezések így megerősítik azt az alapkövetelményt, mely szerint a teljesítés jövőbeni körülményeinek modellezéséhez alapos, szakmaspecifikus tudásra van szükség (DiMatteo, 2015).

Míg a „common law” országaiban a *force majeure* mint kimentő körülmény alkalmazása alapvetően a szerződés rendelkezéseitől függ, addig az ún. kontinentális jogrendű országokban, (például Magyarországon) a polgári törvénykönyvek tételes szabályokban, illetve bírói testületek kötelező iránymutatásaiban¹³ rögzítik a szerződés lehetetlenülésének eseteit.¹⁴ Ezeket a rendelkezéseket akkor is alkalmazni lehet, ha az érintett szerződésben egyáltalán nem szerepel *vis maior* záradék, vagy annak tartalma csupán néhány eseményre terjed ki.

A *force majeure harmadik feltételeként* a lehetetlenülésre az érintett vállalat azonban csak akkor hivatkozhat és ezáltal a kártérítési kötelezettsége alól csak akkor mentesülhet, ha bizonyítja a felróhatóságának hiányát, ami azt jelenti, hogy az adott körülmény kialakulásához sem tevőlegesen, sem mulasztással, sem közvetlenül, sem közvetve nem járult hozzá. (A felróhatóság hiánya.)

Végezetül a *negyedik feltétel* azt követeli meg, hogy az „előre nem látható esemény” ne tartozzon a szerződésszegő fél érdekkörébe. Érdek- vagy kockázati körbe tartozik minden olyan kockázat, amelyért a vállalat explicit vagy implicit módon felelősséget vállalt. (Az ún. érdek- vagy kockázati körön kívüliség.)

A nemzetközi kereskedelemben számos kockázat ismert, miközben nagyon szűk azon események köre, amelyek nem sorolhatók sem az egyik, sem a másik fél érdek- vagy kockázati körébe. Ha a felek a szerződésben az üzleti kockázatok tételes felosztásáról állapodnak meg, akkor explicit kockázatallokációról rendelkeztek. A „kereskedők joga”¹⁵ a megegyezéssel kockázattelepítés (például Incoterms) mellett

¹² BGB 313 (1) Haben sich Umstände, die zur Grundlage des Vertrags geworden sind, nach Vertragsschluss schwerwiegend verändert und hätten die Parteien den Vertrag nicht oder mit anderem Inhalt geschlossen, wenn sie diese Veränderung vorausgesehen hätten, so kann Anpassung des Vertrags verlangt werden, soweit einem Teil unter Berücksichtigung aller Umstände des Einzelfalls, insbesondere der vertraglichen oder gesetzlichen Risikoverteilung, das Festhalten am unveränderten Vertrag nicht zugemutet werden kann.

¹³ Például a Kínai Népköztársaságban a Kínai Legfelső Bíróság adott ki ilyen útmutatást az alsóbb szintű bíróság számára, amelyről a Porterwright ügyvédi iroda számol be a honlapján. Az útmutatás pontos szövege jelenleg még nem elérhető a hivatalos kínai honlapokon.

¹⁴ Az egyes szerződéstípusoknál azonban némileg eltérő szabályok olvashatók például a hatályos magyar Ptk.-ban a fuvarozási vagy a vállalkozási szerződésnél.

¹⁵ The Law of Merchants, azaz a „Lex Mercatoria” néven ismertté vált elvek és szabályok összessége.

a gyakorlatban kialakult, általánosan elismert implicit kockázatmegosztásokat is tartalmazza. A szerződés lehetetlenülésekor a kockázatok explicit, illetve implicit allokációjában áll be radikális változás; a kockázat megosztása a szerződéses akarathoz képest (ellentétes irányban) megfordul.

Force majeure eseménynek így csak olyan körülmény tekinthető, amely nem tartozik a „mentesülni kívánó” fél szokásos üzleti tevékenységébe. A munkabeszüntetés, az üzemzavar, az anyaghiány miatti kapacitáskiesés, a fuvarozó csődje miatti szállításképtelenség, de az engedélyek beszerzésének képtelensége sem teremt kimentési lehetőséget, kivéve ha a felek az ICC force majeure záradékát alkalmazva ebben kifejezetten megállapodnak.

3. kérdés: A hardship és a force majeure esetekben a hátránnyal érintett félnek kell eldöntenie, hogy melyik jogintézményre hivatkozik. Ha a force majeure okot kívánja segítségül hívni, azt azzal a céllal teszi, hogy a szerződésszegés jogkövetkezményei és a szerződés jövőbeni teljesítése alól (teljes mértékben és véglegesen) mentesülhessen. Ha azonban a hardship intézményét használja, akkor a teljesítéshez fűződő érdeke még fennmarad, és kizárólag a szerződés feltételeinek újratárgyalását kívánja elérni. A hátránnyal érintett fél ugyanakkor nem vélelmezheti, hogy szerződő partnere az adott körülmény összes eleméről és különösen az összes (fentiekben részletezett) feltételről tudomással bír, így a szerződést nem tekintheti automatikusan megszűntnek.

4. kérdés: A hátránnyal érintett fél a szerződés megszüntetésére irányuló nyilatkozatának elküldéséig és azt követően is köteles minden szükséges intézkedést meghozni a külső körülmények miatt bekövetkezett károk enyhítése céljából. Ez a kötelezettsége a „kereskedők jogának” több évszázados alapelvéből következik. Ha a kárenyhítést elmulasztja vagy azt gondatlanul végzi, akkor magatartásának következményeiért még akkor is felel, ha a szerződés megszüntetésére egyébként jogosult volt.

A pereset tanulságai

A bevezetőben ismertetett per kimenete a fenti szabályozások, elvek ismeretében egyértelmű:

- Az exportengedély beszerzéséért a Brauer cég explicit felelősséget vállalt, így az exportlicenc biztosítása eladói érdekkörbe tartozott. (A 4. feltétel teljesült.)

Ha a Bank of Brazil olyan devizamoratóriumot vagy kiviteli tilalmat rendelt volna el, amelyre nézve – a szerződéskötés időpontjában – semmiféle előzetes jel nem utalhatott, akkor ezt a szituációt esetleg lehetett volna force majeure-nek tekinteni.

- Az exportengedélyhez előírt minimumár az eladót nem fosztotta meg véglegesen a teljesítőképességétől. (A force majeure esemény lényegét jelentő elem nincs jelen.)
- A Brauer & Co. cégtől elvárt volt, hogy az engedélyezés feltételeinek esetleges változásával mint kockázattal számoljon, és e tudás birtokában kösse meg és árassa be a szerződését. (Az 1. és a 2. feltétel sem teljesült.)

Az engedélyezési folyamatban bekövetkezett változás – a fentiek alapján – a hardship jellemzőit hordozza, így a Brauer & Co. vállalatnak a szerződés megszüntetése helyett a szerződéses feltételek újratárgyalását kellett volna kezdeményeznie.

A vállalati megkérdezés

A vállalatok force majeure-re vonatkozó tacit tudásának megismerése és esetleges korrekciója kiemelten fontos feladattá vált a koronavírus-járvány gazdasági következményének enyhítésében. 2020 novemberében a Magyar Exportfejlesztési Ügynökség (HEPA) szakmai támogatásával került megrendezésre a „Force majeure a gyakorlatban” című webinárium, amelyen 50 fő vett részt.

A részt vevő kis- és közepes exportáló magyar vállalatok közül – a webináriumot megelőzően – 23 fő töltötte ki azt a kérdőívet, amelynek célja a force majeure jogintézménnyel kapcsolatos vállalati vélekedés és magatartás feltérképezése volt.

A kérdőív elsőként a force majeure fogalom ismertségét igyekezett feltárni. 13 válaszadó (57%) „az olyan földrengést, fölcsumamlást, és árvizet” jelölte meg, amely „nem jellemző az adott területre”. További 8 cégképviselő szerint force majeure-nek minősíthető a „beszerzendő anyag, áru vagy szolgáltatás (például légi fuvar) árának olyan mértékű emelkedése, amely súlyos veszteséget okoz a vállalatának”. A válaszok egyrészt azt jelzik, hogy a vállalati gondolkodásban jelen van a force majeure esemény szűkített értelmezése,¹⁶ másrészt az is érzékelhető, hogy továbbra is él az ún. gazdasági lehetetlenülés definíciója is, bár azt az új magyar polgári törvénykönyv – a nemzetközi joggyakorlattal összhangban – már kivezette.

¹⁶ Amely alapvetően a tengeri árufuvarozásból jól ismert „Act of God” fogalomnak feleltethető meg.

A force majeure jogi szabályozására vonatkozó kérdésnél 9 fő (a válaszadók 39%-a) véleménye szerint erre a kimentő okra csak akkor van mód hivatkozni, ha az adásvételi szerződés ilyen tartalmú záradékkal rendelkezik. 7 vállalati képviselő (a válaszadók 30%-a) szerint az adott szakmaterület szokásjoga egyáltalán nem játszik szerepet az adott, lehetetlenülést eredményező körülmény megítélésében. 7 vállalat azonban helyes választ adott, amikor a következő lehetőséget jelölte: „három szabályozást is figyelembe kell vennem: a szerződést, az irányadó jogot és az adott szakmaterület szokásját”. A válaszok szórtsága és a helyes válaszok alacsony aránya érzékeltetni engedi a „force majeure” feltételrendszerének hiányos ismeretét.

Az „előreláthatósági feltétel” időpontjára vonatkozóan 12 fő helyesen a szerződéskötés időpontját jelölte meg. 11 további vállalat azonban azon a véleményen volt, hogy az „észszerű előrelátás” követelményének a „teljesítés” (felkészülés, megvalósítás) során kell teljesülnie, miközben 16 fő értelmezte helyesen az „észszerű eljárás” követelményét.¹⁷

Miközben az érdekkör fogalmának pontos értelmezése nehézséget okozott a vállalatoknak, addig a force majeure esemény objektív jellegének megítélésében 19 fő értett egyet (80%).

Bár a megkérdezés eredményei csupán jelzésértékűek, mégis rávilágítanak arra a tényre, hogy a force majeure helyes értelmezése és a vállalatok ez irányú felkészítése kritikus tényező a teljesíteni nem tudó kis- és közepes vállalati (beszállítói) szektor érdekérvényesítő képességének növelésében és az érintett szektorok újraindításában.

Összefoglalás

Még olyan válságos és súlyos veszteségeket okozó körülmények között is, mint amelyek a Covid-19 globális járvány miatt következtek be (például üzemleállások, megrendelés- és szállítástörlések, radikális áremelkedések stb. okán), tiszteletben kell tartani a „pacta sunt servanda” jogelvét. A teljesíteni képtelen szerződő féltől elvárt, hogy az általa előre nem látott és el nem hárítható külső körülmény következményeit ne szubjektíven, hanem azon objektív kritériumok alapján értékelje, amelyek vita esetén a bírói döntések alapjául szolgálnak.

¹⁷ „Az „észszerűen számolható” kifejezés arra utal, hogy minden olyan problémával számolni kell, amelyet az adott üzletági és kereskedési sajátosságokra vonatkozó tudással rendelkező személy kockázatként értékel.”

A force majeure jogintézménnyel gazdag nemzetközi jogi szakirodalom foglalkozik, amely azonban az operatív vállalati szakemberek számára nehezen értelmezhető, illetve alkalmazható az üzleti konfliktusok feloldása során. A cikk a force majeure által nyújtott kimentési lehetőséget úgy mutatta be, hogy felkészítse a vállalatokat a gyors és költséghatékony vitarendezésre, és ezáltal segítse a partnerkapcsolatok normalizálódásának és stabilizálódásának folyamatát.

A szerződésszegés jogkövetkezményei alóli mentesülést biztosító körülmények pontos értelmezése és e téren különösen a magyar kkv (beszállítói) szektor felkészítése a hosszú távú és eredményes működés egyik kulcskérdése. Ez a tudás egyaránt fontos mind az exportőrök, mind az importőrök számára, mivel a nemzetközi gazdaság és kereskedelem újraindításával tömeges kárigénybenyújtás valószínűsíthető.

Hivatkozások

- https://www.trans-lex.org/944000/_/force-majeure/
 BGB § 313. „Störung der Geschäftsgrundlage” https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_313.html
 Brauer & Co (Great Britain) Ltd. v. James Clark (Brush Materials) Ltd. [https://www.trans-lex.org/308700/mark_944000/brauer-co-ltd-v-james-clark-ltd%C2%A0\[1952\]-2-lloyds-rep-147/](https://www.trans-lex.org/308700/mark_944000/brauer-co-ltd-v-james-clark-ltd%C2%A0[1952]-2-lloyds-rep-147/)
 Brósz R., Pólay E. (1991). *Római Jog*, (pp.351–352.) Tankönyvkiadó.
 Davis Contractors Ltd v Fareham U.D.C. <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=bd78a422-d7c3-4214-95f5-031b91438a21>
 DiMatteo, L. A. (2015). Contractual Excuse Under the CISG: Impediment, Hardship, and the Excuse Doctrines, 27 Pace International Law Review. 258 <https://digitalcommons.pace.edu/pilr/vol27/iss1/5>
 Egyesült Nemzeteknek az áruk nemzetközi adásvétel szerződéseiről szóló Egyezménye; (Bécsi Vételi Egyezmény) <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98700020.tvr>
 A Bécsi Vételi Egyezmény angol szövege: http://unilex.info/cisg/bibliography/article/79#article_79
 A Bécsi Vételi Egyezményből idézett pereset: <http://www.unilex.info/cisg/case/1346>
 ICC force majeure Clause 2003, ICC Hardship Clause 2003; ICC Publication No.650 ISBN 92842 1319 3 https://www.trans-lex.org/700700/_/icc-force-majeure-clause-2003-icc-hardship-clause-2003-icc-publication-no-650/
 ICC Force majeure and Hardship clauses 2020; <https://iccwbo.org/publication/icc-force-majeure-and-hardship-clauses/>
 GAFTA 100 Contract for Shipment of Feeding Stuffs in Bulk Tale Quale <https://www.gafta.com/Write/Mediauploads/Contracts/2010/100.Pdf>
 Taylor v. Caldwell https://www.trans-lex.org/302915/mark_944000/taylor-v-caldwell-122-er-309/
 Sándor, T. (1990). A Nemzetközi Adásvétel, Napra-Forgó Kiadás (pp. 296–308.) Budapest
 Uniform Commercial Code of US. § 2–615. <https://www.law.cornell.edu/ucc/2/2-615>
<https://www.porterwright.com/media/chinas-supreme-peoples-court-provides-guidance-on-application-of-force-majeure-doctrine-for-covid-19-related-civil-disputes/>
 UNIDROIT Principle of International Commercial Contracts 2010: <https://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf>
 2013. évi V. törvény a polgári törvénykönyvről § 6:14; <https://njt.hu/jogszabaly/2013-5-00-00>

Közlemény

A KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány e közleménnyel eleget tesz az 1996. évi CXXVI. törvény 6. § (3) bekezdésében foglalt kötelezettségének. A személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti közcélú felhasználásáról szóló törvény vonatkozó rendelkezésének megfelelően közöljük, hogy 2019-ben az alapítvány számlájára érkezett 37 102 forintot teljes egészében a Külgazdaság nyomdaköltségének fedezésére fordítottuk. Az erről szóló bizonylatok az Alapítvány székhelyén megtekinthetők.

Budapest, 2021. augusztus 9.

A KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány kuratóriuma